

NAHÇIVAN'IN TUNC-ERKEN DEMİR ÇAĞI TASVİRİ SANAT ÖRNEKLERİ

THE BRONZE-EARLY IRON AGE DESCRIPTION EXAMPLES OF ART OF NAHCIVAN

Toğrul HALILOV

Azərbaycan Milli İmler Akademiyasının Nahçıvan Bölmü

Özet: Nahçıvan'daki yerleşimlerden çeşitli biçimli tasvirî sanat örnekleri bulunmuştur. Şunlar heykeller, taş ve metal ürünleri üzerindeki resimler v.b. oluşturuyor. Azerbaycan arkeolojisinde en güncel problemlerden birini Nahçıvan'ın Tunç ve Erken Demir çağı yapılarından bulunmuş tasvirî sanat örnekleri oluşturuyor. Nahçıvan'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bu çağa ait tasvirî sanatımızla ilgili pek arkeolojik malzeme bulunmuştur. Onlar şimdiye kibi sistematik incelenmemiştir. Bu nedenle Nahçıvan'daki Tunç ve Erken Demir çağına ait yerleşimlerden bulunmuş tasvirî sanat örneklerinin sistematik biçimde incelenmesi bilimsel önemlidir. Makalede bu arkeolojik malzemelerin bir grupu gruplaşdırılarak karşılaştırmalı araştırma yöntemi sonucunda öğrenilmiştir. Belirlenir ki, şunlar hazırlama teknik yöntemine göre farklılık oluşturuyor. Üzerleri geometrik, hayvan, insan, astral v.b. resimlerle süslenmiştir. Bu resimler insanların sanatkarlık yeteneği ile yanı sıra manevî kültürünü de yansıtır. Nahçıvan'ın eski tasvirî sanat örneklerinde Orta Doğu kültürüne ait belirtilerin görülmesi bu alanda kültürlerarası bağlantıyı kanıtlıyor.

Anahtar kelimeler: Nahçıvan, sanat örnekleri, geometrik, hayvan resimleri, Ortadoğu

Abstract: Examples of placements were in Nakhchivan art depiction of various shapes. You statues, stone and metal products, etc. on the official are. Azerbaijan, Nakhchivan one of the archeology of the Bronze and Early Iron Age structures of the problems found are examples of the depiction of art. As a result of archaeological excavations conducted in Nakhchivan many archaeological material found on sanatımızla depiction of that era. They studied the now systematic Kibi. For this reason, Bronze and Early Iron Age settlements found in Nakhchivan art depiction of important scientific examination of samples in a systematic way. This article describes a group of archaeological materials gruplaşdırılarak learned as a result of the comparative research method. The example of fine arts with different form is founded in archeology monument of Nakchivan. They consist of statue and descriptions on stone and metal. It is defined that they maded up in different form. The face of these is decorated with painting of geometrical, animal, human, astral. These pictures is reflected spiritual culture of humans together with ability for handicraft of them. The founding device belong to culture of Near East in example of ainsiant fine arts prove intercultural connection in this branch.

Keywords: Nakchivan, example, geometrical, human picture, Near East

GİRİŞ

Dünyanın tüm ülkeleri gibi Nahçıvan tasviri sanatı da kendi kökenine göre bir çok tarihi, sanatsal yaratıcılık gelenekleri ile bağlılık oluşturuyor. Onlar insanların maddi ve manevi kültürünü, dini ideolojik görüşmelerini yansıtarak önemli bilimsel önem taşımaktadır. Azerbaycan arxeolojisinde en güncel problemlerden birini Nahçıvan'ın Tunç ve Erken Demir çağı yapılarından bulunmuş tasviri sanat örnekleri oluşturuyor. Nahçıvan'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bu çağa ait tasviri sanatımızla ilgili pek arkeolojik malzeme bulunmuştur. Onlar şimdikiye kadar sistematik incelenmemiştir. Bu nedenle Nahçıvan'daki Tunç ve Erken Demir çağına ait yerleşimlerden bulunmuş tasviri sanat örneklerinin sistematik biçimde incelenmesi bilimsel önemlidir. Nahçıvan'daki Tunç ve Erken Demir çağına ait yerleşimlerden bulunmuş tasviri sanat örneklerinin taş, kil ve metal üzerinde yapılanlar tasvirler ve eski heykel örnekleri olmak üzere bir neçe gruba ayırmak olasıdır.

1. Taş üzerindeki resimler

1.1. Kayaüstü resimler

Azerbaycan'da tasviri sanatımızın en eski örneklerinden olan kayaüstü resimler Mezolitik çağına aittir. Şu nedenle Mezolitik çağı tasviri sanatımızın ilk ve en eski aşaması olarak düşünülebilir. Kobustan kaya resimleri bu alanda ilk örnekler sayılabilir. Kobustan'ın "Böyükdaş", "Kiçikdaş", "Cingirdağ", "Şonqardağ" ve diğer kayalıklarına yerleşik çizimlerde, orada yaşamış eski insanların yaşam

tarzı ile ilgili resimler özel ilgi uyandırıyor. Şurada avcılık, hayvancılıkta, tarım v.b. alanları ile ilgili çeşitli motifler, sahneler, insan ve hayvan resimleri çizilmiştir. Abşeron yarımadasının diğer yerlerinde, Kelbedjarda bu tip kayaüstü resimler bulunmuştur. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde tasviri sanatımızın bu alanı ile ilgili arkeolojik malzemeler M.Ö. IV-I binyıla ait Gamikaya yerleşiminde çok sayıdadır. Gamikaya yerleşimi ile yanısıra Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki Son Tunc-Erken Demir çağına ait yerleşimlerden Kolanı, Sandere nekropolündeki kabir taşlarının üzerinde de resim bulunmuştur.

Gamikaya yerleşimi Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Ordubad ilçesinde, deniz seviyesinden 3906 m yükseklikte yer alıyor. Şuradaki volkanik kökenli bazalt taşları üzerinde çoklu miktarda kayaüstü resimler bulunuyor. Şunlar taş ve ya metal aletlerle dövme, sondaj, çizme v.b. teknik yöntemleri ile çekilerek biçim ve özelliklerine göre bir-birlerinden farklı oluyorlar. Kayaüstü resimlerin hepsi eski insanların yaşam tarzını, maddî ve manevî kültürünü yansıtıyor. Kelbedgar, Anadolu, Sibiry v.b. petroklifleri gibi tarihi bakımından bilimsel önem taşıyor. Gemikaya yerleşimindeki kayaüstü resimler insan, hayvan, astral v.b. resimleri olmak üzere bir kaç gruba bölünüyorlar. Resimlerin bir grubu biçim ve özelliğine göre yerel özellik taşıyor. Bazı kayaüstü resimler ise Oradoğu kültürü ile bağlılık oluşturuyor (Halilov, 2011: 23-29).

Gamikaya yerleşiminde bulunmuş hayvan resimleri arasında köpek, boğa, keçi v.b resimleri daha çok ilgi çekiyor.

Köpek resimleri basit ve karmaşık biçimde yapılmışlar. Şunlar biçim ve özelliklerine, çekilme teknolojisine ve kompozisyonuna göre farklılık oluşturuyorlar. Resimlerin bir grupunda köpekler kulaklı, bazılarında kulaksız çekilmiştir. İhtimal etmek olar ki, kulaklı köpek resimleri hayvan otaran insanın (çoban) köpeğidir.

Boğa resimleri tek ve ya çeşitli hayvanlarla birlikte, arabaya koşulmuş halde v.b. çizilmişler. Resimlerin çoğunluğunda öküzün boynuzları bir-birine bitişik biçimde yana doğru yapılmıştır. Bazı resimlerde bu hayvanların boynuzları hilal biçimde öne yönelmiştir. Gamikaya yerleşiminde bulunmuş 40'ın fazla araba resiminin çoğunda boğa köşkü kuvveti gibi yapılmıştır. Araba resimlerinden bir gurupu dört tekerlekli, bir grupu ise iki tekerli çekilmiştir. Bir grup resimlerde bu hayvan yırtıcı hayvanların dırnaqlılara saldırması ile ilgili sahnelerde çizilmiştir. Bü türlü kayaüstü resimlerin bir grubesinde Mesopotomiya, Orta Asya ve Karadeniz kültürü için benzer motifler yapılmıştır. Yerleşimde bulunmuş bu tip kayaüstü resimlerden aslanın boğayı parçalaması resimi mantığı yönünden Diarbekirdeki Ulu caminin girişindeki (www.indigodergisi.com/72/kevser_ycalcin.htm).

Ur yerleşiminden bulunmuş mührün üzerindeki resimlerle (Flittner, 1958: 126) benzerlik oluşturarak eski aşiretlerin dini ideolojik görüşlerinde bağlılığın olduğunu kanıtıyor (tab. I, 1, 2, 3). Kaynaklara göz atarsak görürüz ki, eski Orta Doğu halklarının tarihinde boğa totemi çeşitli biçimde bulunuyor. M.Ö. II binyılın sonu I binyılın başlarına ait Xur-

vin (Tahran'ın kuzeydoğusunda), Kaluraz (Gilan) yerleşimlerinde boğanın kutsallığını kanıtlayan çok sayıda maddî kültür örnekleri bulunmuştur. Mısır'da Allah Opis, Mezopotomiyada ise Şedu ve Lamassu boğayı temsil etmişlerdir (Yusifli, 1992: 26, 114). Türk halklarının tarihinde boğanın kutsallığını kanıtlayan çoklu efsane ve rivayetler vardır. Evsane ve rivayetlerde boğa güç, kuvvet, verimlilik sembolü olarak veriliyor. Kırgızlar, Uygurlar ve diğer türk halkları boğanın kutsallığını belirtmek için onu Tanrı sempoü olarak gök renkli tasavvur etmişlerdir (Seyidov, 1969: 160). Eski "Maaday Kara» efsanesinde boğanın boğanın kutsallığı bi kader farklı biçimde verilmiştir. Efsanede Merkenle çarpışan boğa, ayrıca Buğaçın kazandığı boğa Erlik mifik imgenin zoomorf biçime düşmesi gibi gösterilmiştir (Seyidov, 1969: 163, 168). Uruk kültürüne ait mühürlere birinin üzerindeki kayık, onun içerisinde insanlar, düzbucaqlar biçiminde verilmiş yük ve yüklü boğa resiminde de bu hayvanla ilgili insanların dini-ideolojik görüşümünden bahsedilir (Masson, 1989: tab. 19).

Gamikaya yerleşiminden daha çok keçi resimleri bulunmuştur. Diğer hayvan resimleri gibi keçi resimleri de basit ve bileşik kompozisyonlu yapılmışlar. Basit kompozisyonlu çizimlerde keçi tek veya sürü halinde hiçbir ek tarife olmadan verilmiştir. Bileşik kompozisyonlu resimlerde keçi çarkı felek, hayat ağacı, insan ve başka tasvirlerle birlikte çekilmişler. Resimlerden bi çoğunda keçinin boynuzu geriye katlanarak kuyruğu ile birleştirilerek Hocalı Gedebev kültürüne ait özellikler taşıyor. Gamikaya yerleşimde

bulunmuş kayaüstü resimlerin bir gurupunda keçi tek, çift, grup halinde, bazılarında ise sırt üstünde çizilerek Anadolu, İran, Ön Asya v.b. kayaüstü tanımlamalarla benzerlik oluşturularak şu alanda kültürlerarası bağlantıların olduğunu kanıtlıyor. Bu türlü resimler Ortadoğu'daki M.Ö. IV binyılın ikinci yarısı-III binyılın öncesine ait resim sanatları için karakter motiflerdendir. Tepe Kavranın Erken Uruk dönemine ait mühürlerinin üzerinden bir-birine ters yönde çizilmiş bu türlü birer hayvan resimleri bulunmuştur (Lloyd, 1984: 96). Suriye'deki I Tel Hazine yerleşim yerinin son Uruk sulale çağına (M.Ö. IV binyılın sonu-III binyılın başları) ait kültürel tabakasından üzerinde birer hayvan tasviri çizilmiş taş mühür bulunmuştur (Munçayev, Merpert, Amirov, 2001: 111-112). Suz A yerleşiminde bulunan M.Ö. IV binyılın ikinci yarısına ait mühürlerin üzerinde de birer hayvan resimleri yapılmıştır (Çaylı, 1956: 35) (tab. I, 4, 5).

Gamikaya yerleşiminde bulunmuş insan dizinin üzerindeki keçi resmi, Kobustanda bir keçi ve onun karşısında dans eden insan resmi ile, Kültepe Höyüğü'nün Eneolit çağı tabakasından gömülmüş insanın dizi yanında keçi boynuzunun bulunması ile mantığı yönünden bağlantı oluşturularak boğa, kopek gibi keçi inancının ("keçi kültürü") Nahçıvan'ın eski aşiretlerinin dini ideolojik görüşlerinde önemli yer aldığını kanıtlıyor. Kaynaklara göz atarsak görürüz ki, it, at, boğa gibi keçi ile ilgili inançlar da dünyanın çeşitli yerlerinde yaygındır. Ege ve Girit adalarından başlayarak Batı Afganistan'a kadar ve Kuzey-Batı Hindistan, Kafkasya'ya, Türkmenistan, Genel Kafkasya, Ortadoğu ölkelerinde keçi

ile ilgili dini ideolojik görüşümler bu lunuyor. Mezopotamya'yada keçi bitki aleminin verimliliğini sağlayan varlık kmiyi kabul edilmiştir. Türk halkının mitolojisinde keçiye inanç çeşitli biçimlerde bulunuyor. Orta Asya ve Sibirya'da yaşayan Türk halkları içerisinde Al-Albastı, Al karısı inancı keçi gibi tasavvur ediliyor. Tuvalılarda aile ocağı ile ilgili törenlerde başı sarı keçinin kullanılması (Seyidov, 1969: 162), Altaylarda çocuğu kötü ruhlardan korumak için dağ keçisi kemiğinin kullanılması (Seyidov, 1994: 145) v.b. bu türlü maddi kültür örneklerdendir

Gamikayada bulunmuş yırtıcı hayvanların dırnaqlılara saldırması ile ilgili sahnelerde keçi de çizilmiştir. Bu tip kayaüstü resimlerden birinde keçi kurtla karşı-karşıya yapılmıştır (tab. I, 6). Kayaüsü resimde kurt tek hatla uzun kuyruklu çekilmiştir. Hayvanın arka bacaklarının üst kısmı bedenine dairesel biçimde birleştirilmiştir. Kurtla keçi arasında uzun dalgalı çizgi çizilerek tüm türk halkları için karakteristik olan (Kalafat Y., 2006, 314) "Kurt ağzı kapatılması" ayini belirtilmiştir.

Gemikaya yerleşiminde bulunmuş at resimlerinin bir grupunda bu hayvanlar boğa resimleri gibi köşkü kuvveti gibi verilmiştir. Bir grup resimlerde ise atlı insanlar çizilmiştir. Keçi, boğa resimleri gibi atlı resimlerinin de bir grupesi Ortadoğu kültürüne has özellikleri oluşturuyor. Gamikaya yerleşiminde bulunmuş kollarını yanlara açmış, ayaklı biçimde çizilmiş insane resimlerinden bir grupesinin benzeri Sialk B nekropolünde tespit edilmiştir. Şu yerleşimde bulunmuş kuş, ve "8" biçimli kayaüstü resimlerin bir grupesi de Orta-

doğu kültürüne has özellikler taşıyor. Kuş resimlerinden bazılarının benzerleri Helef kültüründe bulunmuştur (tab. I, 7, 8). Bir grup resimler motivine göre Kür-Aras kültürünün son aşamasına ait kil kapların üzerindeki kuş resimleriyle benzerlik oluşturuyor.

Gamikaya yerleşiminde bulunmuş ilginç kayaüstü tasvirlerden bir grubesinde insanlar tek çizilmiştir. Şuradaki resimlerden bir kısmında insanın ayaklarının sonları ve kolları yukarı yönelmiştir. Bu tasvir biçim ve özelliğine göre Anadoludaki Neolitik dönemine ait olan Çatal Höyük yerleşim yerindeki ziyaretgah (pirin) duvarındaki insane resimi ile benzerlik oluşturuyor (tablo I, 9, 10). Araştırmacıların bir çokları bu tip insan resiminin verimlilik tanrısının karakteri olduğunu ifade etmişlerdir (Kotoviç, 1983: 143). Gamikayadaki insanın avcılıkla ilgili çekildiği resimler de ilgi çekiyor. Şunlar mantığı yönünden Suz I, Suz II yapılarından bulunmuş kil kab buluntularının üzerindeki resimlerle benzerlik oluşturuyor (Çaylı, 1956: 215) (tab. I, 11, 12). Şu yerleşimden bulunmuş astral resimlerin arasında koşa daireler, güneş resimleri daha çok ilgi çekiyor. Şuradaki çıkıntılı, içerisinde nokta ve ya çarkifelek resimleri olan güneş resimlerinin benzerleri Sibiryaya, Anadolu, Goyem kayaüstü resimlerinde, Hocalı-Gedebey kültürüne ait kil kapların üzerinde vardır.

1.2. Mezar daşları üzerindeki resimler.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde Son Tunc- Erken Demir çağına ait Kolanı (Bahşaliyev, 2002, 63), Sarıdere (Novruzlu, Bahşaliyev,

1992: 50) nekropolündeki kabir taşlarının üzerinde resim bulunmuştur.

Kolanı nekropolündeki tasvir yedi sayılı mezarın yan duvarındaki iri sal taşın üzerinde tespit edilmiştir (tab I, 14, 15). Yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında belirlemiştir ki, yüksekliği 103 cm, genişliği 82 cm olan trapes biçimli taş levha üzerindeki resimin birinde güneş tanrısı, diğerinde ise hami ruh çizilmiştir. Bu resimlerdeki bazı benzer özellikler Sibiryaya, Güney Kafkasya, Gemikaya, Hatunçay, Anadolu kayaüstü resimlerinde, Hocalı Gedebey kültürüne ait kil kapların üzerinde, Mısır herogliflerinde, Orhun Yenisey yazıtlarında bulunuyor

Sarıdere nekropolündeki dört sayılı kabir taşının üzerinde kuş tasviri çekilmiştir (tab I, 13). Bu resim diğer kuş tasvirleri gibi eski aşiretlerin dinî-ideolojik görüşlerini, mifik düşünce tarzını yansıtır.

2. Eski heykeltaraşlık örnekleri.

Azerbaycan'ın tüm ilçeleri gibi Nahçıvan'daki arkeolojik yerleşimlerden köpekle, boğayla, atla, keçi ile ilgili çok sayıda arkeolojik bulgular bulunmuştur.

Köpek figürleri I Kültepenin Erken Tunç çağı tabakasından, I Maxta Kültepesinden, Büyük Kesik ve II Poylu, ile yarı sıra Kuzey Mezopotomiyadaki Ubeyd kültürüne ait III Yarımtepe, Güney Mezopotomiyadaki Ur, Suriye'deki Tell hazne yerleşim yerlerinden v.b. bulunmuştur. I Kültepe yerleşiminin Erken Tunç çağı tabakasından, I Maxta Kültepesinden bulunmuş kil boğa figürlerinin çokları köpek figürleri gibi kırılmış, bazıları

ise az da olsa iyi kalmıştır. Bu figürlerin çoğunluğunun bacakları, bazılarının boynuzları kırılmıştır. Onlar gereçekçi yöntemde yapılmıştır. I Kültepe yerleşiminden 21 (Abibullayev, 1982: 142), I Maxtadan 4 adet (Aşurov, 2002: 65) boğa figürü bulunmuştur. Şu arkeolojik malzemelerin uzunluğu 4, 5-6, 7 cm, yüksekliği 3-4 cm 'e yakındır. I Kültepe yerleşiminde bulunmuş boğa figürlerinden bir kaçının burnunda delik açılmıştır. Bazılarının gözleri çizme yöntemi ile yapılmıştır. Bu özellikler I Maxta yerleşiminin boğa figürlerinde rastlanmamıştır. Erken Tunç çağının küçük boğa figürleri Baba Derviş (İsmayılov, 1962: 96), Göytepe, Tepe-Hisar, Tepe-Gavur ve Çeçenistan'ın Sargenyurd yerleşiminde ve Maykop kültürünün arkeolojik malzemeleri arasında da vardır (Munçayev, 1962: 15-25). Eski Mısır, Sümer, Babilistan, Asur, Hatta kültürlerinde boğayla ilgili çeşitli arkeolojik malzemeler bulunmuştur. Eski Sümer devletinin kudretli şehirlerinden olan Ur şehrinde M.Ö. IV binyıl ait olan altın boğa başı, Altuntepede (Güney Türkmenistan) M.Ö. III binyılın sonu - II binyılın öncesine ait altın boğa maskesi (Avdiyev, 1953: 55, 127), Antakya mozaikalarındaki taş piltelerin üzerinde (www.indigodergisi.com/72/kevser-yalcin.htm), M.Ö. II binyılın sonu-I binyılın başlarına ait Hurvin (Tahran'ın kuzeydoğusunda), Kaliraz (Gilan), M.Ö. V binyıl ait Halaf (Mezopotamiya), M.Ö. V-IV binyıl ait Kalibankan (Hindistan) yerleşimlerinde de boğayla ilgili çok sayıda arkeolojik malzemeler (kulağı altın sırgalı boğa resimi olan tabak, koşku lu boğa figürleri v.b.) bulunmuştur (Yusifov, 1993: 17-25).

I Kültepe yerleşiminin Erken Tunç çağı tabakasında bulunmuş boğa figürlerinden birinin boynuzları yukarı kalkmış durumda yapılmıştır. Figürün kuyruğu arkaya çıkıntılı biçimde, gözleri küçük oyukla yapılmış (tab. II, 1). I Kültepe yerleşiminde bulunmuş bacakları bir-birinden uzakta yapılmış boğa figürlerinden bir kısmının başı uzunsov biçimde yapılmıştır (tab. II, 2). Bazı boğa figürlerinin gövdesi arkadan enine doğru genişlemiş, başı ise oval çıkıntı ile ifade edilmiştir (tab. II, 3). Bir grubunun bacakları bitişik yapılmıştır (tab. II, 4). Araştırmacı O. Hehubullayev'e göre Nahçıvan'daki Erken Tunç çağı yerleşimlerinde çoklu boğa figürlerinin bulunması şunu kanıtlıyor ki, şu çağda boğa hayvancılık ve tarım önemli yer tutmuştur. Boğa figürleri dini ayinlerin kullanılması sırasında kırılmıştır (Abibullayev, 1982: 143).

I Kültepe, I Maxta yerleşiminden elde edilmiş boğa figürlerinden biri kendine özgü özelliği ile farklanır. Boğanın başı ileriye doğru yönelmiş, boynuzları Anadolu yerleşimlerinde ki bazı boğa figürleri gibi (<http://www.forumcuaille.com>; <http://tr.tarikhema.ir/hititler>) hilal biçimde, bacakları ise hareket durumunda yapılmıştır (tab. II, 5). Boyun kısmından ikili delik açılmıştır (Aşurov, 2002: 65). Figürün sol yan üzerinde kavis biçiminde Göytepe yerleşiminden bulunmuş bazı boğa figürleri gibi noktasal dört küçük oyuk yapılmıştır. Şu oyuklar bir-biri ile yanı sıra dikey yönde dizilerek görünüşte hilal tasvirine benziyor (tab. II, 6). Bu figür noktaların sayısına ve düzülüşüne göre Göytepe figüründen Azıcık farklı (tab. II, 3). V.Baxşeliyev şu türlü astral figürlerin ev hayvanları ile birleştirilmesini esas

tutarak onları verimlilik kültürünün tecessümü gibi değerlendirmiş, verimliliğin gök cisimleri ile ilgili olduğunu göstermiştir (Bahşaliyev, 2004: 47).

Nahçıvan'daki Erken Tunç çağı yerleşimlerinde bulunmuş kil boğa figürlerinin enselerinde delik açılması hakkında da araştırmacılar farklı görüşler ileri sürülmüştür. O.Hebubullayeye göre bu tip boğa figürleri küçük araba modellerine bağlanmak için yapıldığından şunların sıra ensesinde delik yapılmıştır (Abibullayev, 1982: 142). S. Aşurovun göre bu tip boğa figürlerinden amulet olarak kullanılmış, verimlilikle ilgili belli dini ayin yapılmıştır. Bu nedenle I Maxta yerleşiminde bulunmuş bu tür kil hayvan figürlerinin ensesindeki deşiyin kenarında değil, içerisinde sürtünme izleri bulunuyor (Aşurov, 2002: 66).

Nahçıvan'daki I Kültepe (Aleperov, 1994: 32), I Mahta (Aliyev, Aşurov, 1992: 40) yerleşimlerden at, keçi figürleri de bulunmuştur. Diğer hayvan figürleri gibi at figürleri de kırılmıştır. Şunların her biri biçim ve özelliğine göre farklılık oluşturuyor.

I Kültepe yerleşiminin Erken Tunç çağı tabakasından bulunmuş kil keçi figüründe keçinin boynuzları, ön bacaklarından biri, arka bacaklarından her ikisi ve kuyruğu kırılmış, iyi saklanılmamıştır .

I Maxta yerleşiminde bulunmuş Erken Tunç çağının at figürü siyah-konur renkli kilden yapılmış, yüzeyi cilalanmıştır. Figürün başı ve vücudu kırık, ensesi ve ön bacakları nispeten salim kalmıştır. Figürün bacakları bitişik

yapılmış, sıra ensesinde yapma zolakla atın yelesini andıran desen yapılmıştır. Bu figür biçim ve özelliğine göre Karaz yerleşim yerinden bulunmuş bir grup at figürleri ile benzerlik oluşturmaktadır.

Nahçıvan bulunmuş maraklı heykel örneklerinden birini erkek figürü oluşturuyor (tab. II, 10). Bu figür Kızılburun yerleşiminde bulunmuştur. Şamahı, Tovuz, Ağdam bölgelerinden bulunmuş erkek figürlerinden farklı olarak Kızılburunun erkek figürü gerçekçel biçimde, içi boş yapılmıştır. Yüksekliği 20 cm olan bu figürün yüzü yastı, gıcgağı biraz kabarık, baş ve vücut üyeleri çok orantılı biçimde, elbiseli, çekmeli ve şapkalı yapılmıştır. İnsanın sol eli kemerinin üzerine koyulmuştur. Figürün şapkası ve bacakları kırmızı, kıyafeti beyaz renkli yapılmıştır. Vücudu ince çizgilerle siyah ve kahverengi rankle boyanmıştır. Onun eynindeki libas Kızılburun yerleşiminden bulunmuş çömlekin üzerindeki resimle benzerlik oluşturarak eski Azerbaycan giysisi olan arxalıktır. Bu figür İran'dan tapılan erkek figürü gibi elbiseli yapılmasına rağmen ondan farklıdır. Kızılburun figürü Orta Tunç çağına, İran'dan bulunmuş erkek figürü ise son dönemlere aittirler (Aliyev, 1977, 62).

3. Metal ürünleri üzerindeki resimler.

Nahçıvan'ın eski tasviri sanat örneklerinden bir gruresini tunc kemer, süslerler v.b. oluşturuyor.

Tunç kemer 1983 yılında Şahtahtı ve Tezekend Köyleri arasından bulunmuştur (Bahşaliyev, 2004: 160). Erken Demir çağına ait

olan bu arkeolojik malzeme ince tunç tabakadan yapılmıştır (tab. II, 7). Kemerin üzerinde tıklama, çizme, kesme teknik yöntemi ile belli kompozisyonlu resim çekilmiştir. Hattın üzerinde hareket durumunda atlı savaşçı, gagasında insan başı alan vahşi kuş ve kanatlı, kanatsız fantastik yaratıklar, güneşi sembolize eden daire yapılmıştır. Bu kemer Ortadoğu ve Güney Kafkasya'nın bir grup eski kemerleri gibi eski aşiretlerin yaşam tarzını, dini ideolojik görüşlerini yansıtıyor.

Nahçıvan'ın eski yerleşimlerinden bulunmuş eski tasviri sanat örnekleri arasında hayvan başlıklı sancaklar, kuş figürlü asmalar, düğmeler, kölyeler v.b. arkeolojik malzemeler ilginçtir. Karabağlar nekropolünden bulunmuş sancağına biri koyun (tab. II, 9) diğeri keçi başlıklı yapılmıştır (tab. II, 8) (Bahşaliyev, 2005: 73).

Kuş figürlü asmalar Sarıdere, Kolanı (Novruzlu, Bahşaliyev, 1992: 42, 65), Kızılburun (Meşşaninov, 1926: 225) v.b. yerleşimlerinde bulunmuştur (tab. II, 11). Şunların bir grubu ayaklı, bazıları ayaksızdır. Bir grubu basit yapılmıştır, bazilerinin üzeri user üçgenlerden ve küçük dairelerden oluşan beyazlarla süslenmiştir. Üzerlerinde boynundan asmak için bir ve ya iki delik açılmıştır.

Üzeri belli kompozisyonla süslü düğmeler Kolanı, Muncuklutepe v.b. nekropollerinden bulunmuştur (tab. II, 12). Şunların üzerinde desnelere çarkıfelek biçiminde yapılarak desenleme teknik yöntemine göre hep birbiriyle, hem de Mingeçevir, Çavdar, Hanlar, Xaçbulak yerleşimlerinden bulunmuş Hoca-

lı-Gedebey kültürüne ait düğmelerle benzerlik oluşturuyor (Calilov, 2005: 80).

Kölyeler içerisinde Kızılburun nekropolünden bulunmuş yılan biçimde yapılmış kolye de ilginç eski tasviri sanat örneklerindedir (tab. II, 13). Tüm tip süslerin benzerleri Gedebeyde (Halilov, 1959: tab. XIII, 3, 5), Mingeçevirde, Haçbulakda (Sadıkzade, 1971: tab. XX, 8; tab. XII, 11), Kuşçuda (Kumel, 1941: 135), Çavdar, Şamhorda (Şarifov, 1928: 254), Genceçay ilçesinde (Narimanov, 1958: tab. XVI, 7) v.b. bulunmuştur.

Nahçıvan'ın eski yerleşimlerinden bulunmuş maddi kültür örnekleri içerisinde üzeri belli motiflerle süslü hancerler de ilgi çekiyor. Bu tip hancer Kumluk, Boyahmed v.b. nekropollerinde bulunmuştur.

Kumluk nekropolünden bulunmuş hancerlerden birinin konik biçimli başlığının yukarısı ve aşağısı üçgenler oluşan ağlarla süslenmiştir (tab. II, 14). Diğer hancerin başlığının yukarısı desensiz yapılmış, başlığın gövdesi ise üçgenlerle süslenmiştir (tab. II, 15) (Bahşaliyev, 2006: 81-85; Halilov, 2008: 117-121).

Boyahmed (Novruzlu, Bahşaliyev, 1993: 22) nekropolünden bulunmuş hancerlerin konik biçimli başlığı biçim ve özelliklerine göre, Kumluk hanceri gibi çarkı felek biçiminde üçgenler oluşan ağlarla süslenmiştir (tab. II, 16).

Yapılan araştırma şunu kanıtıyor ki, Boyahmed, Kolanı hancerinin konik biçimli başlığı eski insanların tasavvurunda gök kubbesini, çarkıfelek resimi Güneş'i, dünyanın dörtbiçimli olduğunu sembolize ediyor. Şu

resim Gamikaya yerleşiminden, daş, metal ve seramik ürünleri üzerinden bulunmuş çarkifelek resimleri ile bağlılık oluşturuyor ve Nahçıvan'ın eski aşiretlerinin manevi kültürüyle ilgili belli kompozisyonu bildiriyor. Fikrimizi dayandırmak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, konik biçimi eski aşiretlerin tasavvurunda gök kubbesini, çarkifelek resimi güneşi, dünyanın dörtbiçimli olduğunu sembolize etmesi ile ilgili çiklu bilgiler vardır. Çarkifelek resimlerinin Güneş'i ve ya hayırsever Tanrılarla bağlı kuş ve insanları sembolize ettiği bazı araştırmacılar tarafından da belirtilmiştir. Sibiryalı halklarının, özellikle yakutların halk inançlarında çarkifelek resimi qoryucu marka sembolize ediyor (Okladnikova, 1981: 39). Eski Türkler Gök Tanrısına kudretli Allah gibi tapınmışlar. Şunların dini-ideolojik görüşlerine göre Gök Tanrı insanların talehini çözer, hakanları yükseltir ve ya devirir (Stebleva, 1976: 45). Türklerin dini-ideolojik görüşlerinde hakana iktidarın Gökden verilmesi, onun dağ kültü ve hayat ağacı ile bağlılık teşkil etmesi ile ilgili çeşitli efsane ve rivayetler de vardır (Patopov, 1978: 53).

4. Kil kablarda üzerindeki resimler

Nahçıvan'ın eski yerleşimlerinden bulunmuş ilginç tasvirli sanat örneklerinden bir grubesini kil kablarda üzerindeki resimler oluşturuyor. Şunlar desenleme yöntemine göre iki ana ana tipe bölünüyorlar. Birinci gruba üzeri geometrik nakışlarla (düz bucak, üçgen, romb v.b.) desenlerle süslü kil kablarda içerir. İkinci grup kil kapların üzeri hayvan, insan ve kuş resimleri ile belli motiflerle süslenmiştir.

Kızılburun nekropolünden bulunan bu türlü kil kapın üzeri farklı desenlemelerle süslenmiştir. Kablardan birinin üzeri üçgenler ve romblarla belli motiflerle süslenmiştir. Nekropolden bulunmuş diğerkabın üzerinde geometrik desenlerle birlikte Ortadoğulu boyalı kaplarında olduğu gibi insan resimi çekilmiştir. İnsanlar karşı karşıya durmuş, kolları dirsekten bükülmüş, elleri yukarı kalkmıştır. Şunların birinin eli yanındakinin dizi üzerindedir (Abibullayev, 1982: 142) (tablo II, 17). İhtimal etmek oluyor ki, kabın üzerindeki bu resimde eski birer dans etme sahnesi çekilmiştir. Kızılburun nekropolünde bulunan çömleğin birinin üzerinde üçgen motiflerinin arasında kırmızı boyayla, kıvrılmış bir yılan figürü yapılmıştır (Bahşeliyev 2004: 77). Bu resim yılan figürlü kolyalarla bağlılık oluşturuyor.

Üzeri belli motiflerle süslü boyalı kablarda Kızılburunla yanı sıra II Kültepe (Habibullayev 1959: tab. 41), Nahaçir (Bahşeliyev 2004: 74), Şahtahtı (Abibullayev 1961: 27) v.b. yerleşimlerde de bulunmuştur.

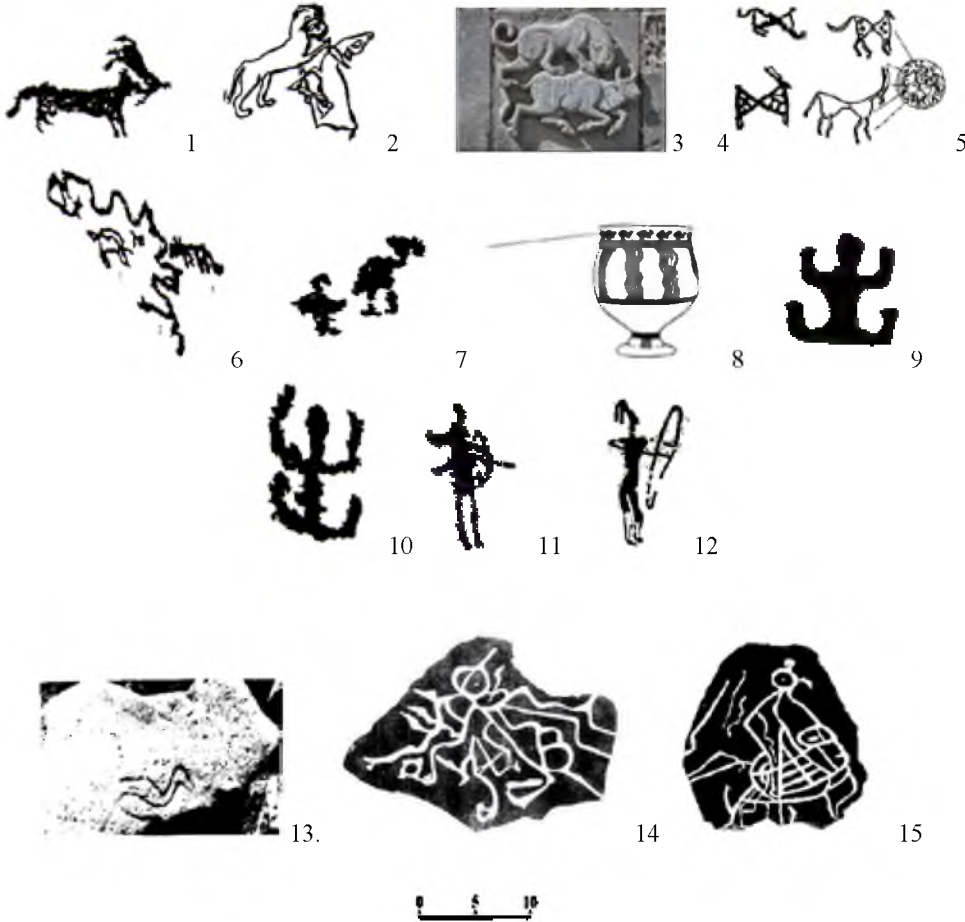
Şahtahtı nekropolünden bulunmuş çömleğin üzeri siyah renklerle üç gruba bölünmüştür. Kabın boğazının altı siyah ve kırmızı çizgilerin içerisinde bir-birinin altında olan kuş resimleri ile süslenmiştir. Gövdesinde benzer geometrik çizgilerin arasında kurd, geyik, stilize edilmiş kuş tasvirli ve diğerk hayvan resimleri çekilmiştir (tablo II, 18).

II Kültepe Höyükünde bulunmuş polikrom boyalı çömlek buluntularının üzerinde Kızılburun, Şahtahtı nekropollerinin kil kablarda gibi geometrik desenlerle birlikte kuş resimi çizilmiştir (tablo II, 19).

SONUÇ

Nahçıvan'daki Tunç ve Erken Demir dönemi yapılarından bulunmuş tasvirî sanat örneklerinden her biri Azerbaycan arkeolojisinde bilimsel önemlidir. Nahçıvan'daki Tunç çağına yerleşimlerden bulunmuş kil figürinler eski heykel örneklerindedir ve Nahçıvan'da haykeltıraşlığın olduğunu göstermektedir. Kil figürinler gibi kayaüstü resimlerde, metal ürünlerine bulunan desenlemelerde Ortadoğu kültürüne ait resmi sanat örnekleri ile benzerliğin olmasına dayanarak şunları söyleye biliriz: Nahçıvan'daki Tunç ve Erken Demir

dönemi yapılarından bulunmuş tasvirî sanat örneklerinde hem tasvir üslubunda, hem de içerik kimliğinde benzerlik Ortadoğu kültürünün Nahçıvan'a etkisi ile ilgili olmuş, kültürlerarası ilişkiyi göstermiştir. Bu nedenle Nahçıvan'daki Tunç ve Erken Demir dönemi yapılarından bulunmuş insanların maddi ve nenevi kültürünü yansıtan eski tasvirî sanat örnekleri Güney Kafkasya ile yanı sıra M.Ö. IV-I binyıla ait Ortadoğu'nun, Urumiye Havzası ve Doğu Anadolu'nun aynı çağa ait yerleşimlerinde bulunmuş tasvirî sanat örnekleri ile pek benzerlik oluşturuyor.

Tablo I

Tablo II.

KAYNAKÇA

ABİBULLAEV, O.A., (1982). Eneolit i bronza na territorii Naxiçevanskoy ASSR , Bakü, Bilim, s.314

ABİBULLAYEV, O.A., (1961). Materialı Şahtinskogo pogrebaniya. Azərbaycan Bilimler Akademisinin Haberleri, № 5, Bakü, Bilim, ss.27-36

ALEKPEROV, A.B., (1994). Terrokati drevnoko Azerbaydjana. Bakü, Bilim, s.134

ALİYEV, V.H., AŞUROV, S.H. (1992). Maxta tunç dönemi yerleşimleri hakkında. Azərbaycan'da Arkeolojiya ve Etnografya ilimlerinin son sonuçlarına ilişkin bilimsel konfransın materialları. Bakü, Nafta-Pres, ss. 39-41.

BAHŞELİYEV, V.B., (2004). Nahçıvan'ın eski aşiretlerinin manevi medeniyeti. Bakü, Bilim, s.320

BAHŞALİYEV, V.B., (2002). Nahçıvan'ın Erken Demir çağı kültürü. Bakü, Bilim, s. 128

BAHŞALİYEV, V.B., (2006). Ordubad ilçesinin Bist köyü etrafında Son Tunc ve Erken Demir çağına ait anıtlar, Nahçıvan Öyretmenler İnstitusunun Haberleri, № 2 (6), ss. 81-85.

ÇAYLD, K., (1956). Drevneyşiy Vostok v svete novıx raskopok. Moskova, Nauka. s.383

FLİTTNER, N.D., (1958). Kültüra I iskustvo Dvureçya i sosednix stran. Leninkrat-Moskova, Nauka, s. 298

HALİLOV, C.E., (1959). Batı Azerbaycan'ın Tunç çağı ve Demir çağının başlarına ait anıtları. Bakü: Azerbaycan SSR EA, s.171

HALİLOV, T.F., (2011). Gemikaya anıtının Ortadoğu kültürüyle bağlılığı. Avrasiya , ss. 23-29.

HALİLOV, T.F., (2008). Kumluk nekropolundan bulunmuş tunc hancerler. AMBA Nahçıvan Bölümünün Haberleri, № 1, ss. 117-121

KALAFAT, Y., (2006). Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk halk inançları (Tatarlar, Hakaslar, Kırqızlar, Boşnaklar, Anahtarlar, Edigeyler, Arnavutlar, Karaçaylar, Qreqoryanlar, Romanya, Şumnu-Burqaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodas, Tacikistan, Suriye Türkleri). III-IV cilt. Ankara, Berikan yayın. s.556

KUMEL, Y.İ., (1941). Areolokiçeskiye oçerki. Bakü, İzdatelstvo Az. FAN SSR, s.166

KOTOVİÇ, B.M., (1983). Nekotoriye daniye o svyazyak o Dakestana i Peredney Azii v drevnosti. Sredney Azii, Kavkaz i Zarubejniy Vostok v drevnosti. Moskova, Nauka, s.100

LEOYD, S., (1984). Arxeoloqiya Mezopotomii. Moskova, Nauka, s.280

MUNÇAYEV R.M., MERPERT, N.Y, AMİROV, Ş.N., (2001). Tel Hazna I. Rossiyskaya arxeoloqiya, Moskova. Nauka. Ss.109-118

- MEŞŞANİNOV, İ.İ., (1926).** Kratkiye svideniya o rabotax arkeolokiçeskoye ekspediçii i Naqorniy Karabax i Nahiçevanskiy kray, KAIMK, vıp I.
- NOVRUZLU, E.İ., BAŞSALİYEV, VB., (1992).** Şahbuz ilçesinin arkeolojik yerleşimleri. Bakü, Bilm, s.144
- NOVRUZLU, E.İ., BAŞSALİYEV, VB., (1993).** Culfa ilçesinin arkeolojik yerleşimleri. Bakü, Bilm, s.103
- NERİMANOV, İ.H., (1958).** Genceçay ilçesinin arkeolojik anitları. Bakü, Az SSR EA, s.142
- OKLADNİKOVA, E.A., (1984).** Petroqli-fi Sredney Katuni. Novosibirsk, Nauka, s.111
- PATAPOV, L.P., (1978).** Drevnetyurkskie çerti poçitania neba i sayano-altayskix naradov. Etnoqrafiya narodov Zapadnoy Sibiri i Altaya. Novosibirsk, ss. 50-64
- SADIKZADE Ş.H., (1971).** Eski Azerbaycan süsleri (Azerbaycan, Rus ve İngiliz dilinde). Bakü, İşık, XXX tablo, s. 78
- SEYİDOV, M.M., (1969).** Azerbaycan halkının soykökünü düşünenken. Bakü, Yazıçı, s.469
- SEYİDOV, M.M., (1994).** Kam-Şaman ve onun kaynaklarına ümumi bakış. Bakü, Genclik, s.232
- STEBLEVA, İ.V., (1972).** K rekonstrukçii drevnetyurtskoy mifolojiçeskoy sistemi. Tyurolokiçeskiy sbornik 1971, Leninkrad, s. 213-226.
- ŞARİFOV, D.A., (1928).** Raskopki bliz sela Çavdar Kandjinskoko uezd. Azkomstari-sa, vıp. IV, ss. 239-260.
- YUSİFLİ, YB., (1992).** Eski Doğu tarihi. Bakü, Bakü Üniversitesi, 496 s.www.indigodergisi.com/72/kevser-yalcin.htm.http://www.forumcuaille.com.http://tr.tarikhema.ir/hititler.